

УДК 316.64

Дроздов Олександр Юрійович

доктор психологічних наук, доцент, завідувач,
кафедра загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока,
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна
ORCID ID 0000-0002-6682-9108
dalmar@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ АТИТЮДІВ ДО ВІЙНИ СЕРЕД ВІТЧИЗНЯНОЇ МОЛОДІ

Статтю присвячено психологічній специфіці атитюдів до війни серед сучасної української молоді. Описано результати авторського емпіричного дослідження, проведеного у березні 2019 р. серед студентів ($n = 126$) двох регіонів – Донбасу (м. Старобільськ) та Північного Сходу (м. Чернігів) із застосуванням спеціалізованого опитувальника А. Неврюєва. Метою дослідження було виявити змістову специфіку молодіжних атитюдів до війни (у цілому як до соціального феномену), а також пов'язаність цих атитюдів із такими чинниками, як життєвий досвід та спрямованість на соціальне домінування. З огляду на отримані результати зроблено висновок, що сучасні українські студенти мають загалом критичні атитюди до війни як засобу розв'язання соціальних конфліктів. При цьому не було зафіксовано значущих відмінностей в цих атитюдах у молоді, що проживає на територіях з різним ступенем близькості до зони воєнно-політичного конфлікту на сході України. Настановлення досліджуваних щодо війни виявилися пов'язаними з орієнтацією на соціальне домінування (показниками схильності до домінування та антигегемонізму), так само як і настановлення молоді більш потужних у військовому плані країн. З'ясовано, що атитюди до «абстрактної війни» (війни в цілому як соціального феномену) прямо чи побічно пов'язані зі ставленням особистості до конкретних воєнних конфліктів. На рівні тенденції виявлено більш позитивне порівняно з українською молоддю ставлення до війни молодих громадян Росії. Отримані результати можуть бути використані як у науково-дослідній (вивчення динаміки масової політичної свідомості, психологічних наслідків воєнно-політичних конфліктів), так і в педагогічній практиці (виховна робота з молоддю). Як перспективні напрямки подальших досліджень означено виявлення особливостей атитюдів до війни молоді інших регіонів України, представників інших соціальних груп (у т. ч. пов'язаних із військовою справою), а також розроблення відповідного українськомовного психодіагностичного інструментарію.

Ключові слова: війна; атитюди; соціальне домінування; антигегемонізм; молодь.

Oleksandr Yu. Drozdov

Doctor of Psychological Sciences, Assistant Professor,
Chief of M. A. Skok Department of General,
Developmental and Social Psychology T. H. Shevchenko National University
«Chernihiv Colehium»,
Chernihiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-6682-9108
dalmar@ukr.net

**THE PECULIARITIES OF ATTITUDES TOWARD WAR
AMONG HOME YOUTH**

The article reveals Ukrainian youth psychological attitudes towards war. The author provides the outcomes of his empirical research among students (n = 126) in two regions of Ukraine, namely Donbass (Starobil'sk town) and "North-East" (Chernihiv town). The research was based on A. Nevriuev's specialized questionnaire and was conducted in March 2019. The study aimed at identifying the substantive context of the youth attitudes to war both in general and as a social phenomenon, as well the link between these attitudes to such triggers as lifetime experience and social dominance orientation. The obtained results showed that today's Ukrainian students demonstrated mainly critical attitudes towards war as a means to resolve social conflicts. In the course of the study, however, no significant differences between these attitudes were documented among young people giving the fact their homes were located on various distance to the military and political conflict zone in the Eastern Ukraine. The attitudes of these people turned out to be linked with social dominance orientation (propensity to dominance and anti-egalitarianism indicators), the same happened with young people living in countries with much better situation in terms of war. The attitudes to 'abstract war' (to war in general as a social phenomenon) are directly or indirectly related to the attitude of an individual to specific military conflicts. It should be noted, young respondents from Russia demonstrated a more positive attitude to the war comparing to Ukrainians, and this fact could be considered a trend. The obtained results can be used both in research (studying the mass political consciousness dynamics and military and political conflicts psychological consequences) and pedagogical practice (socially educational work with the young). Further research studies could be quite promising as they might help identify specific attitudes to war among young people living in other regions of Ukraine, or among representatives from other social groups (incl. those related to military business). Elaborating appropriate Ukrainian comprehensive psychological and diagnostic tools could also become a fruitful outcome.

Keywords: war; attitudes; social dominance; anti-egalitarianism; youth.

Постановка проблеми. Напевно, немає сенсу доводити актуальність вивчення психологічних наслідків воєнно-політичного конфлікту на Донбасі (як в особистісному, так і соціальному вимірах). Традиційно такі психологічні дослідження стосуються впливу воєнних подій або на психічне/психологічне здоров'я особистості, або на її соціально-політичні уявлення та настановлення (політичну свідомість, орієнтації тощо). А втім, на наш погляд, ситуація воєнного конфлікту актуалізує ще один аспект проблеми, який стосується соціальних уявлень та атитюдів до самого феномену війни як засобу розв'язання соціальних конфліктів. Зміст цих уявлень та атитюдів становить інтерес для низки галузей психології (психології особистості, соціальної, політичної, етнічної психології тощо), адже в них можуть відбиватися особливості масової політичної, моральної, правової, національної свідомості. Зазначені атитюди можуть бути важливим індикатором радикалізації суспільства та його окремих соціальних груп (зокрема молоді), що є актуальним на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Отже, виявлення специфіки атитюдів до війни (при цьому не лише до конкретних воєнних конфліктів, а й до війни загалом) може становити не лише наукову, а й практичну цінність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Зарубіжні науковці вже мають досить солідний досвід вивчення атитюдів до війни, адже перші такі дослідження розпочалися ще в 1930–1940-х роках. У сучасних наукових розробках можна виокремити декілька тематичних напрямків. Зокрема, є ціла низка праць, присвячених вивченню змістових і динамічних аспектів соціальних уявлень про війну (Сенявская, 1999; Sarrica, 2010; Roland-Levy, 2008). Так, О. Сенявська вважає, що образ війни за своєю структурою є комплексом раціональних та емоційних уявлень про втягнуті у війну країни («Ми» і «Вони»), співвідношення сил між ними, характер, масштаби та перспективи війни. Зважаючи на те, що образ війни ніколи не буває статичним (він має певну динаміку), дослідниця виокремила три типи таких образів. Прогностичний образ складається напередодні або на самому початку війни і здебільшого характеризується стереотипністю сприймання ворога, оптимізмом. Синхронний образ формується безпосередньо під час війни, а тому він більш реалістичний та адекватний; ейфорія та пропагандистські стереотипи, які спостерігалися раніше, поступово зникають, а на перший план виходять раціональні компоненти. Ретроспективний образ війни виникає по її закінченні як результат осмислення подій суспільством і фахівцями (істориками, ідеологами, політиками тощо) (Сенявская, 1999).

Дослідників цікавила також толерантність громадян щодо ведення війн. Тут передусім слід згадати кроскультурне дослідження А. Макалістера та його колег (McAlister et al., 2001), учасниками якого стали мешканці п'яти країн: Естонії, Фінляндії, Румунії, Росії та США. Зокрема, виявилось, що американські студенти більшою мірою, ніж їхні європейські однолітки, демонстрували толерантність щодо ведення війни (20% проти 9%). До речі, серед досліджуваних європейців найбільш толерантними щодо війни виявилися фінські чоловіки (це щодо етнічних стереотипів про врівноваженість «гарячих фінських хлопців»).

Низку досліджень присвячено вивченню ставлення громадян до конкретних воєнних кампаній другої половини ХХ – початку ХХІ ст. (у В'єтнамі, Іраку, Югославії, Сирії тощо), а також зв'язку цих атитюдів з певними демографічними та індивідуально-психологічними чинниками. Зокрема, було виявлено зв'язок мілітаристських настановлень із рівнем правого авторитаризму, націоналізму, патріотизму, орієнтацією на соціальне домінування, цінностями самозвеличення (влада, досягнення) та збереження (безпека, конформність) (Гулевич, & Неврюев, 2015, 2017; 2018; Cohrs, Moschner, Maes, & Kielman, 2005; Crowson, 2009). Також з'ясувалося, що більш позитивні атитюди до війни мають чоловіки та особи віком до 30 років (Неврюев, 2018).

З початком у 2014 р. українсько-російського воєнно-політичного конфлікту ставлення українців до війни стало однією з традиційних тем вітчизняних соціологічних опитувань. Але на цьому тлі помітно проступає нестача суто психологічних досліджень атитюдів та уявлень про війну, хоча й тут, безумовно, є певні напрацювання. Зокрема, на увагу заслуговують дослідження В. Васютинського, присвячені регіональній специфіці уявлень громадян України про воєнні дії на Донбасі (Васютинський, 2016; 2017). А втім, ми змушені констатувати наявність численних «білих плям» у дослідженні згаданої проблематики. Так, у вітчизняній політичній психології практично немає досліджень, які б розглядали специфіку структури атитюдів до війни, а також зв'язок цих атитюдів з низкою демографічних, особистісних та соціально-психологічних чинників.

Метою нашого дослідження стало виявлення змістової специфіки атитюдів до війни (у цілому як соціального феномену) серед вітчизняної молоді, а також пов'язаності цих атитюдів із такими чинниками, як життєвий досвід та орієнтація на соціальне домінування. Вибір першого чинника видається цілком логічним, адже тривалий воєнний конфлікт на сході країни фактично поділив громадян України на дві основні категорії: тих, хто був змушений «відчути» війну з огляду на місце свого проживання або специфіку військового фаху; і тих, хто «знає» і «чує» про ці події переважно зі ЗМІ. Вибір орієнтації на соціальне домінування був

зумовлений тим, що його зв'язок з підтримкою воєнних дій у ході попередніх досліджень фіксувався переважно серед мешканців розвинених і сильних щодо військової потуги країн (зокрема США і Росії); відповідно, для нас інтерес становило вивчення впливу цього чинника на громадян нашої країни, яка з погляду економічного та військово-політичного потенціалу помітно поступається країнам-лідерам. До того ж, як зазначають окремі фахівці, з моменту своєї появи конструкт «орієнтація на соціальне домінування» виявився одним з найбільш універсальних і корисних для розуміння низки соціально-психологічних та політико-психологічних феноменів (ідеологічні орієнтації, забобони, міжгрупові атитюдів та поведінка тощо) (Ho et al., 2012).

Отже, перед нашим дослідженням стояло два основні завдання: 1) виявлення та порівняння особливостей атитюдів до війни серед молоді, що проживає в регіонах з різною віддаленістю від зони воєнного конфлікту; 2) виявлення зв'язку молодіжних атитюдів до війни з вираженою орієнтацією на соціальне домінування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до вищевказаних завдань у березні 2019 р. нами було проведено емпіричне дослідження. Вибірку склали 126 студентів (52 особи – чоловічої, 73 – жіночої статі, 1 особа не зазначила стать; середній вік респондентів $19 \pm 1,4$ років) Луганської та Чернігівської областей. Перший регіон (Донбас), як відомо, безпосередньо лежить у зоні воєнного конфлікту, натомість представники другого (Північний Схід) виступили в ролі контрольної групи. Отже, до першої групи досліджуваних ($n=59$) увійшли студенти Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (евакуйованого до м. Старобільськ) спеціальностей «Соціологія», «Соціальна робота», «Міжнародні відносини», «Історія» та «Політологія»; до другої групи ($n=67$) – студенти Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка (м. Чернігів) спеціальностей «Історія», «Психологія», «Соціальна робота».

Для дослідження було використано дві методики. Перша – опитувальник вимірювання атитюдів до війни як засобу розв'язання міжнародних конфліктів, розроблений А. Неврюєвим. Дослідник наводить дані на підтвердження надійності та валідності методики (Неврюєв, 2018). Її «плюсом», на наш погляд, є те, що вона дає змогу діагностувати не лише загальний рівень ставлення до війни, а й різні аспекти цього ставлення. Завдання опитувальника згруповано в шість факторів-субшкал: «Ефективність війни», «Моральна виправданість війни», «Економічні наслідки війни», «Соціальні наслідки війни», «Позитивні гуманітарні наслідки війни» та «Негативні гуманітарні наслідки війни». Другою методикою була стисла версія шкали для вимірювання орієнтації на

соціальне домінування Ф. Пратто і Дж. Сіданіуса в російськомовній адаптації (Гулевич, Агадуллина, & Хухлаєв, 2018), яка охоплювала два фактори – «Домінування» та «Антигалагітаризм». З огляду на тривалий українсько-російський конфлікт інструкція до методики передбачала вимірювання орієнтації на соціальне домінування в контексті саме міжнародних відносин. Хоч обидві методики російськомовні, їх застосування видається нам цілком виправданим, зважаючи на поширеність російської мови в буденному спілкуванні молоді обраних регіонів.

Дослідження проводилось анонімно. Отримані дані було піддано статистичному аналізу з використанням комп'ютерної програми SPSS v23. Регіональну специфіку результатів, отриманих за опитувальником А. Неврюєва, відображено в табл. 1. Значення показників субшкал опитувальника розміщені в діапазоні від 2 (min) до 14 (max); значення загального показника – від 12 (min) до 84 (max).

Таблиця 1

Середні показники параметрів атитюдів до війни в регіональних групах молоді (M ± SD) *

Фактори	Донбас	Північний Схід
ефективність війни	2,98 ± 1,70	2,84 ± 1,45
моральна виправданість війни	6,31 ± 3,12	5,48 ± 3,18
економічні наслідки війни	4,86 ± 2,62	4,84 ± 2,63
соціальні наслідки війни	4,71 ± 2,45	4,36 ± 2,34
позитивні гуманітарні наслідки війни	4,20 ± 2,16	4,18 ± 2,39
негативні гуманітарні наслідки війни **	5,54 ± 3,30	5,47 ± 2,86
загальний показник	28,25 ± 8,92	27,23 ± 9,66

Примітки:

* за всіма параметрами сума балів пропорційна позитивному ставленню до війни (її підтримці);

** специфіка обробки завдань цього фактору (інвертація балів) передбачає, що даний показник є обернено пропорційним поширеності думки про те, що війна спричинює негативні гуманітарні наслідки.

Завдяки аналізу отриманих даних можна простежити низку цікавих тенденцій. Зокрема, практично всі показники в обох регіональних групах виявилися схожими (за процедурою U-критерія Манна–Уїтні не виявлено статистично вірогідних відмінностей). Теоретично фактор проживання в зоні проведення «АТО/ООС», де кілька років поспіль триває воєнно-політичний конфлікт, повинен був якось вплинути на уявлення особистості щодо воєнних дій та їх оцінку. На нашу думку, те, що значущих відмінностей не виявлено, має своє пояснення. Можна припустити, що для суттєвих змін атитюдів до війни необхідним є проживання не так

у потенційно небезпечній місцевості, як на безпосередньо (актуально) небезпечній території (або мати досвід особистої участі у воєнних діях).

На рівні невиразної тенденції за показником моральної виправданості війни атитюди досліджуваних з Донбасу були більш позитивними, ніж у їхніх північноукраїнських однолітків з умовно «мирного» регіону. Припускаємо, що це є певною мірою наслідком освітньої специфіки регіональних груп досліджуваних: серед чернігівських студентів переважали представники умовно «пацифістських» спеціальностей («Психологія», «Соціальна робота»), тоді як серед їхніх старобільських однолітків було дещо більше представників «ідеологізованих» спеціальностей («Історія»).

Також вважаємо за необхідне звернути увагу на дві спільні тенденції, які відображають соціально-психологічну специфіку ставлення сучасної студентської молоді до війни (а фактично, особливості масової політичної та геополітичної свідомості цієї вікової групи). Перша виявляється в тому, що найнижчий середньостатистичний показник в обох групах стосувався субшкали «ефективність війни». Отримані дані за цією субшкалою демонструють найнижчий (порівняно з іншими) рівень стандартного відхилення. Отже, більшість сучасних вітчизняних студентів мають критичні уявлення про дієвість застосування військової сили для розв'язання соціально-політичних конфліктів (що, загалом, можна оцінити позитивно). Про це також свідчать невисокі загальні (сумарні) показники атитюдів до війни. Друга тенденція пов'язана з тим, що в обох групах більш виражені показники за субшкалами «моральна виправданість війни» та «негативні гуманітарні наслідки війни». Це може бути наслідком впливу офіційного інформаційно-пропагандистського дискурсу останніх років, котрий, певним чином, був спрямований на глорифікацію воєнних дій на сході країни (але, зрозуміло, лише дій з боку ЗСУ). При цьому відносно високі показники стандартного відхилення результатів за цими субшкалами можуть свідчити про те, що далеко не всі молоді люди схвально сприймають офіційний дискурс.

Нагадаємо, що смислова сутність показників за останньою субшкалою є обернено пропорційною думці про те, що війна спричинює негативні гуманітарні наслідки.

Процедура *кореляційного аналізу* показників ставлення до війни та орієнтації на соціальне домінування (за Спірменом) дала змогу виявити низку статистично достовірних взаємозв'язків (табл. 2). Отримані результати доводять, що орієнтація на соціальне домінування є радше універсальним феноменом, пов'язаним з різними аспектами підтримки воєнних дій з боку громадян країни (незалежно від рівня її економічної або військово-політичної могутності).

Таблиця 2

**Взаємозв'язок атитюдів до війни та орієнтації
на соціальне домінування**

Субшкали опитувальника А. Неврюєва	Субшкали опитувальника О. Гулевич	
	Домінування	Антигегаліта- ризм
ефективність війни	0,241 **	0,416 **
моральна виправданість війни	–	0,379 **
економічні наслідки війни	0,246 **	–
соціальні наслідки війни	0,254 **	0,181 *
позитивні гуманітарні наслідки війни	0,301 **	0,219 *
негативні гуманітарні наслідки війни	–	0,321 **
загальний показник	0,293 **	0,381 **

Примітки: * – при $p \leq 0,05$, ** – при $p \leq 0,01$

Цікавими видаються результати, які відображають не тільки наявність тих чи інших кореляцій, а і їх відсутність. Зокрема виявилось, що показник схильності до домінування не корелював з оцінками моральної виправданості та негативних гуманітарних наслідків війни. Такий результат набуває сенсу, якщо припустити, що дві вищезгаданих субшкали, на відміну від інших, вимірювали ставлення опитуваних не до війни «взагалі», а до конкретних бойових дій у власній країні (на Донбасі). Також не було зафіксовано зв'язку між атитюдами до економічних наслідків війни і показником антигегалітаризму (критичного ставлення до ідеї соціальної рівності). Прикметно, що коефіцієнт кореляції загального ставлення до війни, як і загальна кількість кореляцій субшкал опитувальника А. Неврюєва, виявилися більшими саме за субшкалою антигегалітаризму, а не за субшкалою домінування. Гіпотетично, більш вагомим чинником тут мав би бути саме останній, адже, на думку фахівців, саме показник домінування пов'язаний з агресивними стосунками в міжгруповій взаємодії (Но, 2012). Одним із пояснень цього факту може бути те, що, на думку деяких дослідників, субшкала домінування краще виявляє явні, а субшкала антигегалітаризму – приховані форми соціальних упереджень (Гулевич, Агадуллина, & Хухлаев, 2018; Но et al., 2012). Також слід додати, що за U-критерієм Манна–Уїтні не виявлено статистично достовірних регіональних відмінностей за показниками домінування та антигегалітаризму.

Для детальнішого вивчення взаємозв'язків між субшкалами методики А. Неврюєва було здійснено *факторний аналіз даних* (за процедурою Varimax-обертання). У результаті виділилися два фактори із

загальним внеском до сумарної дисперсії 61%. Основою першого фактору (31% дисперсії) стали показники субшкал «Моральна виправданість війни» (0,847) та «Негативні гуманітарні наслідки війни» (0,792). Беручи до уваги наведені вище результати, можна припустити, що цей фактор відображає «виправдовувальне» ставлення до воєнних дій, що ведуться в нашій країні. Інакше кажучи, він віддзеркалює ставлення частини опитаної молоді не до абстрактної, а до конкретної, «своєї» війни, а його психологічна сутність може бути приблизно відображена такою формулою: *«Загалом, війна – це погано, але наша боротьба на Донбасі – це цілком справедливий військовий захист»*.

Другий фактор (30% дисперсії) був утворений показниками субшкал «Економічні наслідки» (0,807), «Соціальні наслідки» (0,735) та «Позитивні гуманітарні наслідки» (0,687). Імовірно, цей фактор відображає переважно критичне ставлення до війни загалом (в абстрактному значенні) як соціального явища, що призводить до негативних соціально-економічних та гуманітарних наслідків.

Наведені нами дані показують, що намагання фахівців досліджувати ставлення особистості до війни «у цілому» (в абстрактному сенсі, як до геополітичного інструменту) є доволі важкодосяжною метою. Адже, оцінюючи своє ставлення до «абстрактної» війни, індивід часто мимоволі переносить на це ставлення свої уявлення (образи, оцінки) щодо конкретних воєнних конфліктів, роблячи останні своєрідними «точками відліку».

Насамкінець спробуймо торкнутися відмінностей у загальних атитюдах до війни між громадянами України і Росії. Хоча цей аспект безпосередньо й не був метою нашого дослідження, ми вирішили все ж звернути на нього увагу (адже на тлі сучасної геополітичної ситуації такі дані були б доволі цікавими). Але тут слід зауважити дві обставини. По-перше, нам довелося зробити перерахунок вищеописаних результатів, адже А. Неврюєв використовував доволі незвичний, на наш погляд, метод обчислення даних – загальне ставлення до війни вираховувалося не традиційним у психодіагностиці шляхом (сумування балів субшкал методики), а методом вираховування середньостатистичного значення за всіма пунктами опитувальника (а тому воно лежало в діапазоні використаної шкали Лайкерта від 1 до 7). По-друге, таке кроскультурне порівняння може бути тільки приблизним, адже демографічні особливості наших досліджуваних і респондентів російської вибірки А. Неврюєва дещо відрізняються. Зокрема, в останньому випадку мали місце: а) збалансованість досліджуваних за статтю (а 58% наших опитаних становили жінки, що є типовим співвідношенням серед студентів гуманітарних спеціальностей); б) більший віковий діапазон опитаних (А. Неврюєв використовував дані, що збиралися методом інтернет-

опитування). Тому ми могли лише приблизно порівняти середні показники нашої загальної вибірки ($2,31 \pm 0,78$) з показниками опитаних росіян віком до 30 років ($2,94 \pm 1,00$) (Неврюев, 2018). Хоча ми не мали можливості визначити рівень статистичної вірогідності відмінностей обох груп, на рівні певної тенденції ця відмінність таки простежується: молоді громадяни Росії мають більш позитивне ставлення до використання військової сили (що цілком узгоджується із сучасним офіційним ідеологічним російським дискурсом).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати проведеного дослідження дають підстави для виокремлення низки тенденцій. Атитюди до війни пов'язані не лише з масовою політичною (у т. ч. геополітичною свідомістю), а й з різновидами масової (буденної) свідомості – моральною, економічною, правовою тощо. Сучасній вітчизняній студентській молоді притаманні загалом критичні атитюди до війни як засобу розв'язання соціальних конфліктів. При цьому немає значущих відмінностей щодо цих атитюдів у молоді, що проживає на територіях із різним ступенем близькості до зони воєнно-політичного конфлікту на сході України (у нашому випадку – Донбас та Північний Схід). Настановлення вітчизняних студентів щодо війни пов'язані з орієнтацією на соціальне домінування (показниками схильності до домінування та антигегалітаризму), так само як і настановлення молоді більш сильних щодо військової потуги країн світу. Атитюди до «абстрактної війни» (війни в цілому як соціального феномену) прямо чи побічно пов'язані зі ставленням особистості до конкретних воєнних конфліктів. На рівні тенденції можна вести мову про більш позитивне ставлення до війни молодих громадян Росії порівняно з українською молоддю.

Перспективним напрямком подальших досліджень може бути вивчення особливостей атитюдів до війни молоді інших регіонів країни (зокрема західноукраїнських), а також інших соціальних груп (у т. ч. пов'язаних із військовою справою). Доцільним видається розроблення українськомовної психодіагностичної методики для вивчення атитюдів до війни або створення українськомовної версії опитувальника А. Неврюєва (чи іншого зарубіжного аналога).

Подяка. Висловлюємо щиро подяку професору І. Ф. Кононову за допомогу в організації дослідження в м. Старобільськ.

Список використаних джерел

Васютинський, В. О. (2016). Перспективи ціннісного порозуміння українців Сходу і Заходу в оцінках подій на Донбасі. *Український психологічний журнал*, 2, 7–18.

Гулевич, О. А., Агадуллина, Е. Р., & Хухлаев, О. Е. (2018). Одобрение групповой иерархии: русскоязычная версия шкалы для измерения ориентации на социальное доминирование. *Психология: журнал Высшей школы экономики*, 15(3), 407–426.

Гулевич, О. А., & Неврюев, А. Н. (2015). Социальные верования и оценка военного вмешательства в дела других стран: роль авторитаризма и национальной идентификации. *Психология: журнал Высшей школы экономики*, 12(3), 52–68.

Неврюев, А. Н. (2018). Разработка опросника для изучения аттитюдов к войне как к способу разрешения международных конфликтов. *Психология: журнал Высшей школы экономики*, 15(3), 464–476.

Неврюев, А. Н. (2017). «Хотят ли русские войны»? Психологические предикторы отношения к сирийскому конфликту у граждан России. *Психология – наука будущего. Материалы VII Международной конференции молодых ученых* (с. 586–589). Москва: Институт психологии РАН.

Сенявская, Е. С. (1999). *Психология войны в XX веке: исторический опыт России*. Москва: РОССПЭН.

Cohrs, J. C., Moschner, B., Maes, J., & Kielmann, S. (2005). Personal Values and Attitudes Toward War. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 11, 293–312.

Crowson, H. M. (2009). Right-wing authoritarianism and social dominance orientation: As mediators of worldview beliefs on attitudes related to the war on terror. *Social Psychology*, 40, 93–103.

Ho, A. K., Sidanius, J., Pratto, F., Levin, S., Thomsen, L., Kteily, N., & Sheehy-Skeffington, J. (2012). Social Dominance Orientation: Revisiting the Structure and Function of a Variable Predicting Social and Political Attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(5), 583–606.

McAlister, A., Sandström, P., Puska, P., Veijo, A., Chereches, R., & Heidmets, L.-T. (2001). Attitudes towards war, killing, and punishment of children among young people in Estonia, Finland, Romania, the Russian Federation, and the USA. *Bulletin of the World Health Organization*, 79(5), 382–387.

Roland-Levy, C. (2008). *Social Identity in Connection to War and Peace in France*. Retrieved from

https://www.researchgate.net/publication/251911773_Social_Identity_in_Connection_to_War_and_Peace_in_France

Sarrica, M. (2010). Peace and War as Social Representations: A Structural Exploration with Italian Adolescents. *Universitas Psychologica*, 9(2), 315–330.

References

Cohrs, J. C., Moschner, B., Maes, J., & Kielmann, S. (2005). Personal Values and Attitudes Toward War. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, (11), 293–312. (in English)

Crowson, H. M. (2009). Right-wing authoritarianism and social dominance orientation: As mediators of worldview beliefs on attitudes related to the war on terror. *Social Psychology*, (40), 93–103. (in English)

Gulevich, O. A., Agadullina, E. R., & Khukhlaev, O. E. (2018). Odobreniye gruppovoy iyerarkhii: russkoyazychnaya versiya shkaly dlya izmereniya oriyentatsii na sotsialnoye dominirovaniye [Approval of Group Hierarchy: Russian Version of Social Dominance Orientation Scale]. *Psikhologiya. Zhurnal Vyshey shkoly ekonomiki*, 15(3), 407–426. (in Russian)

Gulevich, O. A., & Nevryuev, A. N. (2015). Sotsialnyye verovaniya i otsenka voennogo vmeshatelstva v dela drugikh stran: rol avtoritarizma i natsionalnoy identifikatsii [Social Beliefs and Evaluation of Military Intervention in Other Countries Affairs: The Role of Authoritarianism and National Identification]. *Psikhologiya. Zhurnal Vyshey shkoly ekonomiki*, 12(3), 52–68. (in Russian)

Ho, A. K., Sidanius, J., Pratto, F., Levin, S., Thomsen, L., Kteily, N., & Sheehy-Skeffington, J. (2012). Social Dominance Orientation: Revisiting the Structure and Function of a Variable Predicting Social and Political Attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(5), 583–606. (in English)

McAlister, A., Sandström, P., Puska, P., Veijo, A., Chereches, R., & Heidmets, L.-T. (2001). Attitudes towards war, killing, and punishment of children among young people in Estonia, Finland, Romania, the Russian Federation, and the USA. *Bulletin of the World Health Organization*, 79(5), 382–387. (in English)

Nevryuev, A. N. (2017). «Hotyat li russkie voyny»? Psihologicheskiye prediktory otnosheniya k siriyskomu konfliktu u grazhdan Rossii [«Do Russian Want War»? Psychological Predictors of Attitude toward the Syrian Conflict among Russian Citizens]. *Psychology – Science of the Future. Proceedings of the VII International Conference of Young Scientists* (pp. 589–589). Moscow: Institute of Psychology RAS. (in Russian)

Nevryuev, A. N. (2018). Razrabotka oprosnika dlya izucheniya attityudov k voyne kak k sposobu razresheniya mezhdunarodnykh konfliktov [Development of a Questionnaire to Measure Attitude to War as a Means of Solving International Conflicts]. *Psikhologiya. Zhurnal Vysshey shkoly ekonomiki*, 15(3), 464–476. (in Russian)

Roland-Levy, C. (2008). *Social Identity in Connection to War and Peace in France*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/251911773_Social_Identity_in_Connection_to_War_and_Peace_in_France (in English)

Sarrica, M. (2010). Peace and War as Social Representations: A Structural Exploration with Italian Adolescents. *Universitas Psychologica*, 9(2), 315–330. (in English)

Senyavskaya, E. S. (1999). *Psikhologiya voyny v XX veke: istoricheskiy opyt Rossii* [Psychology of War in 20th century: Historical Experience of Russia]. Moscow: ROSSPEN. (in Russian)

Vasiutynskiy, V. O. (2017). Implitsytnyi zmist stavlennia ukrainsiv do viiny na Donbasi [Implicit Content of the Ukrainians' Attitudes Toward the War in Donbas]. *Ukrainskyi psykholohichnyi zhurnal*, (3), 42–53. (in Ukrainian)

Vasiutynskiy, V. O. (2016). Perspektyvy tsinnisnogo porozuminnia ukrainsiv Skhodu i Zakhodu v otsinkakh podii na Donbasi [Perspectives of Eastern and western Ukrainians' Mutual Understanding on Values in their Estimating Events in Donbas]. *Ukrainskyi psykholohichnyi zhurnal*, (2), 7–18. (in Ukrainian)